

ТАРИФНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОСТАЧАННЯ ТЕПЛОВОЇ ЕНЕРГІЇ ЯК ЗАСІБ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ МІСТ

В.І. Лисиця,

Сумський державний університет, м. Суми

Стаття присвячена проблемам реформування житлово-комунального господарства, зокрема вдосконаленню ціноутворення на житлово-комунальні послуги з тепlopостачання. Виявлені особливості формування тарифів на послуги з постачання теплової енергії.

Ключові слова: *ціноутворення, тарифне регулювання, ціна на житлово-комунальні послуги, підприємства комунальної сфери тепlopостачання.*

Статья посвящена проблемам реформирования жилищно-коммунального хозяйства, в частности совершенствованию ценообразования на жилищно-коммунальные услуги по поставке тепловой энергии. Выявлены особенности формирования тарифов на услуги по поставке тепловой энергии.

Ключевые слова: *ценообразование, тарифное регулирование, цена на жилищно-коммунальные услуги, предприятия коммунальной сферы теплоснабжения.*

ВСТУП

В умовах урбанізації підвищується роль міст у розвитку суспільства. Підвищення якості послуг підприємств ЖКГ є найважливішим фактором життєзабезпечення населення міст і підвищення якості життя.

Сталий розвиток - це розвиток, який передбачає такий підхід до потреб сучасного покоління, що не перешкоджає подальшим поколінням під час реалізації їх власних потреб. Поштовхом для виникнення ідеї сталого розвитку стали прогнози дослідження Римського клубу у кінці 60-х років ХХ століття. Кожній країні потрібно приділяти увагу найбільш критичним проблемам населених пунктів, до яких віднесена енергоефективність.

Енергоефективність сьогодні актуальна як ніколи раніше. Це інструмент, який одночасно сприяє досягненню трьох основних цілей енергетичної політики: підвищенню енергетичної безпеки; зниженню шкідливої екологічної дії внаслідок використання енергоресурсів та підвищенню конкурентоспроможності.

Концепція сталого розвитку населених пунктів, яка була прийнята Постановою Верховної Ради України у грудні 1999 року, визначає основні напрями державної політики щодо забезпечення сталого розвитку населених пунктів, правові та економічні шляхи їх реалізації. У Концепції зазначено, що «сталий розвиток населених пунктів – це соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень, спрямований на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного розмаїття та культурної спадщини» [1, с.1788].

Дуже важливим для забезпечення сталого розвитку міст і регіонів України є досягнення високих соціальних стандартів. І не останню роль у цьому відіграє житлово-комунальне господарство. Якісні та доступні послуги ЖКГ можуть внести вагомий вклад у досягнення високих стандартів якості життя на рівні розвинених європейських країн.

Житлово-комунальне господарство, як і вся країна, сьогодні знаходиться у незадовільному фінансовому стані. І тому необхідним є подальше реформування галузі, яка на сьогоднішній день не є самоокупною. Для покращання функціонування галузі потрібно активно використовувати цінові важелі. Це дозволить підвищити ефективність функціонування ЖКГ, зменшити навантаження на бюджети міст.

Використання правильної цінової політики у цій сфері дозволить регулювати розвиток міст, за її допомогою можна гармонізувати інтереси усіх зацікавлених сторін: власників, споживачів, виробників житлово-комунальних послуг.

Проблемами реформування ЖКГ займалися такі вчені, як А.Є. Ачкасов, В.М. Бабаєв, Г.С. Волинський, А.П. Голиков, Н.О. Гура, О.А. Карлова, М.О. Кизим, Л.В. Кравцова, Н.М. Матвеева, О.М. Тищенко, Н.М. Лисенко, В.П. Ніколаєв та ін.

Однак потребують подальшого вдосконалення методичні підходи до ціноутворення на житлово-комунальні послуги, зокрема на послуги з теплопостачання, що зумовило актуальність обраного напрямку дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою роботи є узагальнення науково-методичних підходів до процесу ціноутворення на послуги з постачання теплової енергії підприємствами житлово-комунального сектору, вивчення досвіду ціноутворення у сфері централізованого теплопостачання міст України та розроблення рекомендацій для удосконалення порядку формування тарифів на послуги з теплопостачання.

РЕЗУЛЬТАТИ

Для вирішення проблеми енергозбереження та підвищення якості життя на державному рівні необхідно застосовувати методи економічної зацікавленості підприємств у впровадженні передових технологій, збалансувати цінову політику щодо енергетичних продуктів, яка має забезпечити покриття витрат на їх виробництво та створити відповідні умови для надійного функціонування і сталого розвитку житлово-комунального господарства України.

За даними Головного управління статистики у Сумській області, енергоємність реалізованої продукції виробництва та розподілення тепла збільшилася з 13 коп./грн у 2005 році до 19,4 коп./грн у 2007 році, при відповідному споживанні енергоносіїв з 0,545 кг. у. п. /грн до 0,368 кг.у.п./ грн [2, с. 24]. На жаль, дані за 2008 та 2009 роки за цими показниками Головним управлінням статистики у Сумській області не оприлюднені. Але і ті дані, що є, свідчать про тенденцію зростання вартості однієї тонни умовного палива по роках з 240 грн/т.у.п. у 2005, 330 грн/т.у.п. у 2006 до 540 грн/т.у.п. у 2007 році. При такій тенденції у 2010 році ціна може сягнути 1650 грн/т.у.п. (див. рис. 1).

Тобто із наведених статистичних даних можна зробити розрахунок зростання ціни умовної тонни палива (див. рис. 1).

Рисунок 1 - Динаміка цін на паливо

Щоб зменшити навантаження на населення з оплати послуг за теплоспоживання, у всіх населених пунктах України встановлені різні ставки тарифу для населення та для комерційних споживачів. Цим частково досягається відшкодування затвердженими тарифами фактичної собівартості. Відрізняються, й іноді суттєво, рівень установлених тарифів за регіонами України (див. рис. 2).

За умови перманентного зростання цін на енергоносії особливого значення набуває економічно обґрунтоване формування тарифу на тепло.

Галузь потребує фінансування оновлення основного фонду. Залучення інвестора можливе лише за умови безбиткового функціонування галузі.

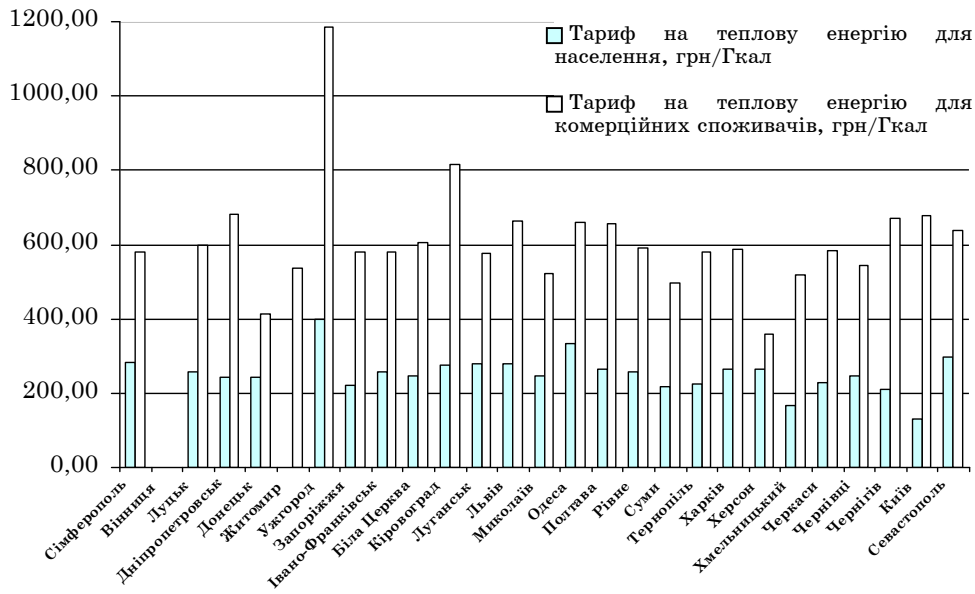

Рисунок 2 - Інформація про тарифи теплостачання на базових підприємствах регіонів станом на 1.01.2010 р.

На сьогоднішній день про безбиткове функціонування залишається тільки мріяти, хоча намітилася позитивна тенденція щодо зближення доходів та витрат операційної діяльності (див. рис.3).

Середній тариф для населення 1 Гкал збільшувався по роках таким чином: у 2004 р. – 51,11 грн, у 2005 р. – 61,46 грн, у 2006 р. – 77,29 грн і досяг у 2010 році 234 грн, але й цього виявилось недостатньо для покриття збитків, адже собівартість за 1 Гкал також збільшувалася по роках: у 2004 р. - 65,95 грн, у 2005 р. – 73,07 грн, у 2006 р. – 77,29 грн, у 2010 р. – 256,05 грн.

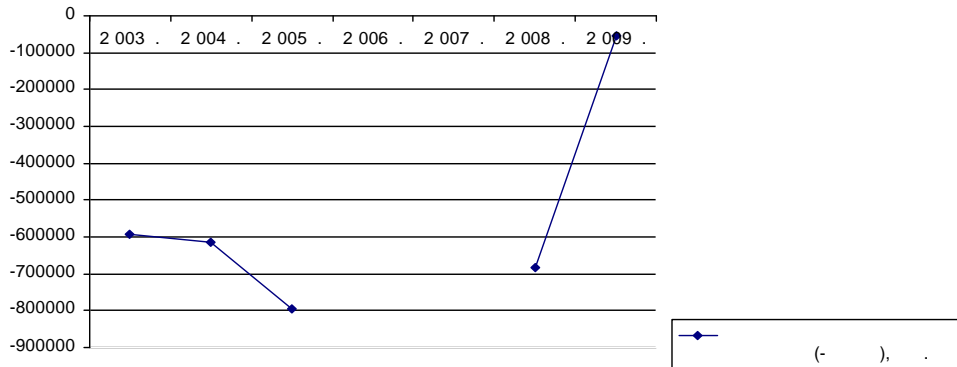

Рисунок 3 - Результати операційної діяльності підприємств теплозабезпечення України

Рівень відшкодування тарифів також відрізняється для різних регіонів нашої країни (див. рис. 4).

Не можна не погодитися з Матвєєвою Н.М. [3, с. 5], що безбиткове функціонування галузі можна вирішити за рахунок удосконалення ціноутворення на підприємствах ЖКГ.

Державне регулювання цін (тарифів) у сфері тепlopостачання здійснюється відповідно до положень законів України “Про тепlopостачання” від 02.06.2005 № 2633- IV та “Про природні монополії” від 02.04.2000 № 1682-III. Питання ціноутворення на послуги з централізованого опалення та постачання гарячої води регулюються Законом України «Про житлово-комунальні послуги» від 24.06.2004 №1875-IV (статті 7, 30, 31).

Закон України “Про тепlopостачання” у статті 20 визначає загальні засади формування тарифів на теплову енергію, зокрема:

- тарифи на теплову енергію повинні забезпечувати відшкодування всіх економічно обґрунтованих витрат на виробництво, транспортування та постачання теплової енергії;
- тарифи на теплову енергію, реалізація якої здійснюється суб’єктами господарювання, що займають монопольне становище на ринку, є регульованими;
- тарифи на виробництво, транспортування та постачання теплової енергії затверджуються органами місцевого самоврядування, крім теплової енергії, що виробляється суб’єктами господарювання, що здійснюють комбіноване виробництво теплової та електричної енергії та/або використовують нетрадиційні та поновлювані джерела енергії, на підставі розрахунків, виконаних теплогенеруючими, теплотранспортуючими та тепlopостачальними організаціями за методиками, розробленими центральним органом виконавчої влади у сфері тепlopостачання;

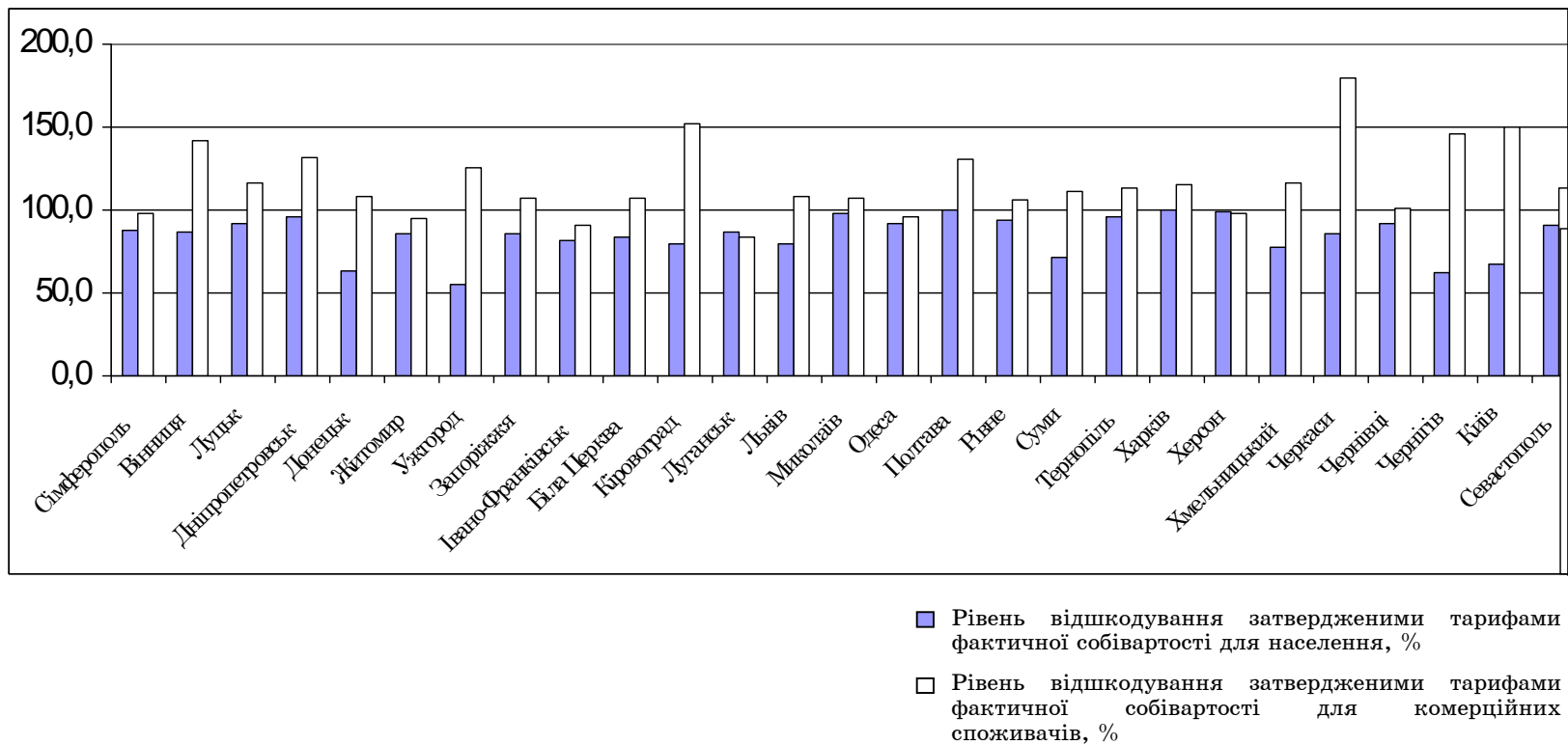

Рисунок 4 - Рівень відшкодування затвердженими тарифами фактичної собівартості послуг із тепlopостачання по регіонах України

– тариф на теплову енергію для споживача визначається як сума тарифів на виробництво, транспортування та постачання теплової енергії;

– тарифи повинні враховувати повну собівартість теплової енергії і забезпечувати рівень рентабельності не нижче за граничний рівень рентабельності, встановленого Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері теплопостачання; у разі якщо тимчасово тариф на теплову енергію встановлено нижче за її собівартість з урахуванням граничного рівня рентабельності, то орган, яким встановлено цей тариф, повинен передбачити механізми компенсації цієї різниці в порядку, встановленому законодавством;

– збитки теплоенергогенеруючих та теплопостачальних організацій унаслідок надання пільг з оплати за спожиту теплову енергію окремим категоріям споживачів повністю відшкодовуються за рахунок джерел фінансування, визначених законами України, які передбачають відповідні пільги;

– регулювання тарифів на теплову енергію, що виробляється теплоелектроцентралями, іншими установками з комбінованим виробництвом електричної і теплової енергії, здійснюється Національною комісією регулювання електроенергетики України з урахуванням того, що ціни на теплову енергію від теплоелектроцентралей, установок з комбінованим виробництвом електричної і теплової енергії не повинні перевищувати ціни на теплову енергію від інших теплогенеруючих об'єктів на відповідній території.

Основні принципи державного регулювання цін/тарифів на житлово-комунальні послуги (у т.ч. централізованого опалення та централізованого постачання гарячої води) визначає Закон України «Про житлово-комунальні послуги» у статті 30:

– доступності житлово-комунальних послуг для всіх споживачів та рівності правових гарантій;

– нормативного регулювання надання житлово-комунальних послуг споживачам за цінами/тарифами, затвердженими в установленому законом порядку;

– відповідності рівня цін/тарифів розміру економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво;

– відкритості, доступності та прозорості структури цін/тарифів для споживачів і суспільства;

– відповідності оплати житлово-комунальних послуг їх наявності, кількості та якості; відповідальності виконавців/виробників за недотримання вимог стандартів, нормативів, норм, порядків і правил;

– гарантії соціального захисту населення під час оплати за житлово-комунальні послуги та випередження зростання доходів населення над зростанням цін/тарифів на житлово-комунальні послуги.

Формування тарифів на теплову енергію та послуги централізованого теплопостачання суб'єктів господарювання всіх форм власності регулюється відповідно до вимог Порядку формування тарифів на виробництво, транспортування і постачання теплової енергії та послуги централізованого опалення і постачання гарячої води, який затверджений Постановою № 955 від 10.07.2006 р. (далі – Порядок формування тарифів) [4].

Цією постановою дозволяється встановлювати двоставковий тариф на послуги теплопостачання. Це є, безумовно, позитивним досягненням, адже такий вид тарифу дозволяє полегшити фінансовий тягар на кінцевих споживачів теплової енергії, який особливо відчутний в умовах зростання як тарифів на житлово-комунальні послуги, так і цін на основні товари та послуги для населення в умовах фінансової кризи. Крім того, це є позитивним моментом і для постачальників послуг з виробництва,

транспортування та постачання теплової енергії, тому що дозволяє вирівняти вхідні фінансові потоки по місяцях календарного року, чого не можна було досягти в умовах використання одноставкового тарифу. Це також дозволяє набагато точніше здійснювати фінансове планування діяльності підприємства, знижує потребу у залучених коштах. Крім того, впровадження двоставкового тарифу стимулює енергопостачальників до проведення енергозберігаючих заходів, оскільки зниження виручки за реалізовану кількість теплової енергії внаслідок енергозбереження компенсується зниженням витрат на паливну складову, що не призводить до зниження рентабельності та прибутку.

На відміну від одноставкового тарифу, який складається із вартісної складової теплової енергії та формується за рахунок додавання усіх витрат теплопостачальника на усіх етапах виробництва, транспортування та розподілу теплової енергії, двоставковий тариф утворюється із двох складових: змінної (або прив'язаної до обсягу споживання) та фіксованої (або потужнісної, яка залежить від приєднаного навантаження). До змінної складової повинні ввійти всі умовно-постійні видатки, які не залежать від обсягів виробництва (заробітна плата, ремонти, оренда тощо), а в змінну складову включаються усі видатки, що прямо залежать від обсягів виробництва. Найбільш вагомий утворюючий чинник змінної складової – витрати палива.

Світовий досвід налічує три типи ставки на потужність (сталої складової тарифу):

- плата за потужність пропорційна площі приєднаних будівель;
- плата за потужність пропорційна заявленій тепловій потужності, спожитої абонентом при розрахунковій температурі;
- плата за потужність пропорційна підсумовуваним витратам сільової води за звітний період або максимальному часовому видатку.

Кожний з цих типів має свої недоліки та переваги [5, с. 61].

З 25 центрів адміністративно-територіальних одиниць України двоставкові тарифи запроваджено у 15 обласних центрах [6, с. 2] (див. таблицю 1).

Таблиця 1 - Упровадження двоставкового тарифу населеними пунктами України

Населений пункт	Рік упровадження двоставкового тарифу	Населений пункт	Рік упровадження двоставкового тарифу
Івано-Франківськ	2001	Львів	2006
Тернопіль	2005	Бердянськ	2008
Олександрія	2003	Северодонецьк	2008
Прилуки	2003	Краснодон	2008
Ніжин	2003	Іллічівськ	2008
Житомир	2003	Одеса	2009
Біла Церква	2006	Черкаси	2009
Миколаїв	2006	Чернівці	2009
Переяслав-Хмельницький	2006	Суми	2009
Хмельницький	2006		

У місті Сумах сесія Сумської міської ради затвердила «Методичні положення з формування тарифів на теплову енергію та послуги з централізованого опалення і постачання гарячої води та перерахунку плати за послуги з централізованого опалення за результатами опалювального періоду в м. Суми» від 12.03.08 року №1314-МР. Згідно з цими положеннями у разі прийняття органом місцевого самоврядування

рішення про перехід до розрахунків за двоставковими тарифами, формування двоставкових тарифів здійснюється відповідно до Правил розрахунку двоставкового тарифу на теплову енергію та гарячу воду, затверджених наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 8 вересня 2000 року №191 [7].

Відповідно до «Методичних положень з формування тарифів на теплову енергію та послуги з централізованого опалення і постачання гарячої води та перерахунку плати за послуги з централізованого опалення за результатами опалювального періоду в м. Суми» умовно-постійні витрати пов'язані з необхідністю підтримання в робочому стані джерел теплової енергії та теплових мереж, а також теплоспоживчих установок (ЦТП, бойлерних, абонентських введів, внутрішньобудинкових систем) та включають витрати за статтями, викладеними у таблиці 2.

Таблиця 2 - Склад умовно-постійних витрат на теплову енергію та гарячу воду

Стаття витрат	Склад витрат
Сировина та матеріали для забезпечення технологічних процесів	До цієї статті включено вартість води для заповнення та підживлення систем тепlopостачання, води для продувки котлів, промивки фільтрів та інших технологічних потреб, хімреактивів для обробки води, мастильних та прокладних матеріалів тощо
Паливо	До цієї статті включено вартість палива, яке витрачається на компенсацію теплових втрат у магістральних та розподільних мережах та на власні потреби котельні
Закупівельна теплова енергія для технологічних потреб	До цієї статті включено вартість закупівельної теплової енергії, яка витрачається на компенсацію теплових втрат у магістральних та розподільних мережах
Електроенергія на технологічні потреби	До цієї статті включено вартість електроенергії на внутрішні виробничі потреби та транспортування теплоносія до споживача в кількості, яка забезпечує відшкодування теплових втрат
Оплата праці, роботи та послуги виробничого характеру сторонніх організацій, підготовка та освоєння нових потужностей, експлуатація машин та обладнання, загальновиробничі витрати, загальногосподарські витрати, позавиробничі (комерційні) витрати, зворотні відходи	Склад цих витрат наведено у пп.3.10-3.19 Інструкції з планування, обліку і калькулювання собівартості робіт (послуг) на підприємствах і в організаціях житлово-комунального господарства, затвердженої наказом Держжитлокомунгоспу України від 31.03.97 N 24, зареєстрована в Мін'юсті України 19.05.97 за N 183/1987
Відрахування обов'язкових платежів	(Згідно із чинним законодавством)

До умовно-постійної частини тарифу, крім умовно-постійних витрат, включено частину прибутку, яка спрямовується до фонду розвитку підприємства, а також відповідну частину податку на додану вартість.

Плата за фактичний обсяг спожитої теплової енергії компенсує умовно-змінну частину витрат тепlopостачальної організації та містить у собі витрати за такими статтями (таблиця 3).

До умовно-змінної частини тарифу, крім умовно-змінних витрат, включено частину прибутку, яка спрямовується до фонду споживання підприємства, і відповідну частину податку на додану вартість.

Таблиця 3 - Склад умовно-змінних витрат на теплову енергію та гарячу воду

Стаття витрат	Склад витрат
Паливо	Вартість палива, витраченого на вироблення спожитої теплової енергії
Закупівельна теплова енергія	Вартість спожитої закупівельної теплової енергії
Електроенергія	Вартість електроенергії, витраченої на транспортування спожитої теплової енергії

Ми вважаємо, що нововведення в цілому позитивно впливають на динаміку показників енергоефективності, хоча на досягнутому зупинитися зарано. Потрібно здійснювати подальше вдосконалення тарифної системи. Це вдосконалення дасть змогу досягти наближення тарифів до повного покриття фактичних витрат, включаючи екологічну складову.

Комунальному господарству, таким чином, потрібно більш активно використовувати таку важливу функцію ціни, як стимулювання. На сьогоднішній день існуючі тарифи не повною мірою виконують цю функцію, адже порівняно низький рівень цін на житлово-комунальні послуги з тепlopостачання для населення штучно підтримується за рахунок дотацій та за рахунок комерційних підприємств. Мотивувальним фактором у цьому є думка, що цим забезпечується соціальна справедливість у споживанні комунальних послуг. Однак ми вважаємо, що це штучне перекладання відшкодування вартості послуг на плечі комерційних підприємств не тільки не відіграє ніякої ролі для економії та раціонального використання теплової енергії, але й створює лише ілюзію соціальної справедливості, тому що врешті-решт саме населення компенсує комерційним підприємствам вартість підвищеного тарифу на тепло, купуючи товари у них за ціною, що включає ці підвищені витрати.

Потрібно відмовитися від штучного підтримання низького, економічно необґрунтованого тарифу на теплову енергію для населення, а натомість застосовувати адресне субсидіювання лише найбільш вразливих членів суспільства.

Диференціацію тарифів за категоріями споживачів потрібно скасувати, створивши додаткові стимули для населення, спонукаючи його взяти участь в інвестуванні коштів у термореновацію власного житла, і тим самим зменшити споживання теплової енергії не за рахунок погіршення санітарних умов, а за рахунок покращання теплозберігаючих властивостей житла. Ми пропонуємо встановлювати знижувальний коефіцієнт під час розрахунку тарифів для тих кінцевих споживачів, що поліпшили термозберігаючі показники свого житла на період окупності витрат на термореновацію. Передумовою для цього повинна стати обов'язкова паспортизація житла за рівнем його енергозберігаючих властивостей.

Крім того, на нашу думку, необхідним є подальше диференціювання тарифів відповідно до температурного потенціалу носія (це доцільно з огляду на різну вартість 1 Гкал гарячої води та пари, які істотно різняться). Шляхом коригування тарифу можна впливати на час користування тепловою енергією, встановлюючи різні ставки тарифу для пікового та базового періодів користування тепловою енергією. Для реалізації переходу на диференційовані тарифи за цією ознакою необхідно обладнати кожен квартиру тепловими лічильниками і створити технічну можливість для регулювання тепла кожним споживачем у своїй оселі. На це потрібні і час, і ресурси, тож це завдання на перспективу, яке потрібно розв'язати для підвищення стандартів якості життя населення.

Навести лад у платіжній дисципліні можна за допомогою створення фінансових стимулів, таких як знижки для дисциплінованих платників, для плати за тепло при авансових платежах за нього з одночасним застосуванням фінансових санкцій за невчасну оплату послуг з теплопостачання для недисциплінованих споживачів.

Для врахування екологічної складової потрібно створити методологічно-інформаційні передумови, щоб можна було врахувати Кіотську складову за покращання показників енергоефективності. Потрібно сформувати внутрішній ринок торгівлі викидами, щоб кожний учасник процесу енергозбереження міг скористатися можливостями міжнародної торгівлі квотами. Не можна ігнорувати фінансовими потоками, які потенційно можна отримати за рахунок реалізації проектів спільного впровадження.

Реформування тарифної політики у цьому напрямку сприятиме не тільки покращанню фінансового стану підприємств галузі, але й досягненню високих стандартів якості життя населення за рахунок залучення його до енергозбереження, враховуючи вклад кожного в загальну справу сталого розвитку.

ВИСНОВКИ

Обмежені фінансові ресурси як у місцевому, так і державному бюджеті не дозволяють профінансувати в достатньому обсязі житлово-комунальне господарство. Якість комунальної інфраструктури має безпосередній вплив на якість життя. І, отже, її розвиток стає першочерговим завданням для досягнення цілей сталого розвитку будь-якого регіону. Авторами здійснено аналіз стану ЖКГ з питань теплопостачання. На основі проведеного аналізу стану галузі автором зроблено висновок про можливість впливу на ситуацію через реформування ціноутворення ЖКГ на прикладі реформування тарифів у сфері теплопостачання. В результаті дослідження був проведений огляд нормативних документів з формування тарифів на послуги теплопостачання та практики ціноутворення підприємств теплопостачання України.

Аналіз існуючого становища дозволив нам зробити висновок про необхідність реформування тарифів на теплопостачання і сформувати пропозиції щодо вдосконалення формування тарифів на тепло.

Подальшим напрямком наших досліджень є: вибір наукової бази для розрахунку цін на комунальні послуги; вдосконалення існуючих методик розрахунку тарифів у житлово-комунальній сфері; на створення методологічно-інформаційних передумов для врахування Кіотської складової у тарифах на тепло за покращання показників енергоефективності; а також пошук інших стимулювальних механізмів для досягнення енергоефективного розвитку регіону.

Також ми будемо займатися пошуком та вдосконаленням дієвих еколого-економічних механізмів сталого енергоефективного розвитку.

SUMMARY

HEAT SUPPLY TARIFFS REGULATION AS METHOD OF CITY'S SUSTAINABLE GROWTH MANAGEMENT

*V. Lisitsa,
Sumy State University, Sumy*

This article is devoted to housing and communal services reformation, in particular pricing improvement at housing and communal enterprises of heat supply. We showed peculiarities of tariffs forming at housing and communal enterprises of heat supply.

Key words: *pricing, tariff regulation, housing and communal services price, housing and communal enterprises.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лисиця В.І. Генезис концепції сталого енергоефективного розвитку міст / В.І. Лисиця // Економіка: Проблеми теорії та практики: збірник наукових праць. - Випуск 256: у 10 т. - Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. - Т.VII. - С. 1783-1794.
2. Економічна доповідь «Використання паливно-енергетичних ресурсів підприємствами, організаціями та установами області за 2008 рік» // Головне управління статистики у Сумській області. - Суми, 2009. - 50с.
3. Матвеева Н.М. Цінові важелі реформування ЖКГ як засоби регулювання розвитку міст (на прикладі підприємств водопостачання та тепlopостачання Харківського регіону): автореф. дис... канд. екон. наук.: 08.00.05 / Н.М. Матвеева. - Харків, 2007. - 21с.
4. Постанова КМУ від 10 липня 2006 р. № 955 «Про затвердження Порядку формування тарифів на виробництво, транспортування, постачання теплової енергії та послуги з централізованого опалення і постачання гарячої води» [Електронний ресурс] / Режим доступу до електронного ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=955-2006-%EF&p=1269714560485370>
5. Семенов В.М. Стратегия повышения энергоэффективности в муниципальных образованиях [электронный ресурс] / В.М. Семенов // Издательство «Новости теплоснабжения». - М., 2008. - 259 с. – Режим доступу до ресурсу: http://www.esco-ecosys.narod.ru/2008_10/art045.rar
6. Рішення Сумської міської ради V скликання від 12 березня 2008 р. №1314-МР Про Методичні положення по формуванню тарифів на теплову енергію та послуги з централізованого опалення і постачання гарячої води та перерахунку плати за послуги з централізованого опалення за результатами опалювального періоду в м. Суми [електронний ресурс] / Режим доступу до електронного ресурсу: http://meria.sumu.ua/ua/documents/rada_decisions/2008/session12032008/1314-mr
7. Наказ Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України «Про затвердження Правил розрахунків двоставкового тарифу на теплову енергію та гарячу воду» від 08.09.2000 №191, зареєстр. в Мін'юсті 2.11.2000 р. за № 776/4997 [електронний ресурс] / Режим доступу до електронного ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0776-00>

Надійшла до редакції 30 квітня 2010 р.